

چکیده

آن چه این نوشتار در پی آن است، تبیین نقش مادر در تربیت نسل ولایی با بهره گیری از آداب و دستورات وارد شده در مضامین دینی است. برای تبیین این مسئله، نویسنده به ساز و کارهای تربیت نسل مهدوی و ضرورت بهره گیری از این ساز و کارها پرداخته است.

در این مقاله، نگارنده به هشت گام اساسی اشاره می کند که مادران باید بردارند تا محصول تربیت آنان، تربیت نسلی مهدی باور و مهدی یاور باشد. این گام ها عمدتاً از زمان انتخاب همسر آغاز و نهایتاً تا پایان دوره نوجوانی ادامه می یابد.

نگارنده، در این نوشتار در پی اثبات این مهم است که غفلت از آداب اسلامی و دستورات وارده در این زمینه، موجب ناکامی خانواده ها در تربیت نسل ولایت مدار در عصر حاضر شده است.

واژه های کلیدی: زن منتظر، منتظر پروری، نسل مهدوی، نقش مادر، تربیت نسل.

مقدمه

در طول تاریخ تشیع، یکی از نقش های بی بدیل زنان، دفاع از ولایت و تلاش برای حفظ این ارزش الهی بوده است، به ویژه در عصر غیبت که تقریباً امکان ایفای نقش مردان برای دفاع از ولایت، به سبب اختناق شدید، کم رنگ بوده است، زنان، فعالانه برای حفظ فرهنگ مهدویت در جامعه نقش آفرینی کرده اند. بین تمام نقش های مختلف زنان در حفظ این ارزش، تربیت نسل ولایی و زنده نگه داشتن محبت اهل بیت علیهم السلام - به ویژه یاد و اندیشه مهدوی - نقشی بسیار مؤثر و غیرقابل انکار بوده است. زنان، در راستای همان رسالتی ایفای وظیفه می کنند که خالق انسان ها برای آنان قرار داده است و معمار انقلاب، حضرت امام خمینی رحمه الله علیه آن را به خوبی تبیین کرد و فرمود: «شغل اصلی زن شغل مادری و همسری است و مهم ترین کار زن مادری است.»

و در جای دیگری فرمودند: «انبیاء آمدند انسان بسازند، شغل مادرها همین است.» [1]

هم چنین بزرگ بانوی اسلام، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام فرمود: «آن گاه که زن، در منزل به امور خانه و تربیت فرزند می پردازد، به خدا نزدیک تر است.» [2]

به هر حال، حرکت در صراط مستقیم و تقرب زن به سوی پروردگار، جز از طریق ایفای نقش بسیار کلیدی و مؤثر مادری و تربیت فرزندان نیست.

همان طور که ذکر شد، زنان شیعه، با بهره گیری از آموزه های دینی در طول تاریخ تشیع، با پرداختن به اساسی ترین کار که همان مادری است، بلندترین گام ها را برای حفظ ولایت برداشتند. آنان، با نقش آفرینی خود، ارزش

ولایت و دوستی ولی خدا را به فرزندان خود منتقل کردند؛ به ویژه در عصر غیبت که امام معصوم حضور ظاهری نداشت، این مادران بودند که با فضا سازی مناسب در خانه و با پای بندی به امام زمان خود و با ابراز علاقه ای که به آن امام، نشان می دادند، این علقه و عاطفه را به فرزندان خود هم منتقل کردند و از این طریق، در حفظ و احیای این مهم کوشیدند.

اما در عصر حاضر، تربیت انسان دین دار، پویا، کارآمد و عاشق ولایت، از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است؛ چرا که ما با جریان ناتوی فرهنگی مواجه هستیم که بنا دارد از نسل جوان ما یک نسل بی هویت و بی ریشه بسازد، همان طور که مقام معظم رهبری در جمع دانشگاهیان و دانشجویان استان سمنان، فرمود:

باندهای بین المللی زر و زور، برای تسلط بر منافع ملت ها، سازمان های نظامی ناتو را تشکیل داده بودند. اکنون در پی تشکیل ناتوی فرهنگی هستند و با استفاده از امکانات زنجیره ای متنوع و بسیار گسترده رسانه ای ... در پی تخریب هویت ملی جوامع بشری هستند.

این جاست که نقش مادران در دفاع از هویت ملی و دینی و انتقال ارزش ها، بسیار پررنگ می شود؛ چرا که تمام ارزش های دینی، اخلاقی، ملی و... در درون خانواده شکل می گیرد، نهادینه می شود و به جامعه منتقل می گردد؛ به ویژه ارزش های ولایت مداری که از ارزش هایی است که، دشمن نوک تیز حمله خود را متوجه آن کرده است، توسط خانواده از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود.

مادران منتظر، باید بدانند یکی از مسئولیت هایی که از سوی شارع مقدس بر عهده آنها گذاشته شده است، تلاش برای تربیت یک نسل ولایی است؛ همانطور که در روایات متعدد، آمده است که ولایت اهل بیت علیهم السلام از فرایض الهی است و ملاک قبول اعمال و عبادات به شمار آمده است. در زیارت جامعه کبیره آمده است: «به سبب ولایت شما طاعت واجب پذیرفته می شود و دوستی واجب برای شما است». [3]

پیامبر صل الله علیه و آله و سلم به سلمان فرمود: «دوستی اهل بیت من، بر هر مرد و زن با ایمان، واجب است». [4]

پیامبر صل الله علیه و آله و سلم راز و رمز رسیدن به سعادت را تمسک به اهل بیت بیان فرمود: «هر کس پس از من، به خاندانم تمسک جوید، از رستگاران خواهد بود». [5]

از این رو آن حضرت، به والدین سفارش کرد: «فرزندانتان را با محبت من و محبت اهل بیت من تربیت و تأدیب کنید». [6]

مادر منتظر، برای پرورش یک نسل منتظر، باید با ساز و کارهای تربیت نسل ولایی آگاه باشد و با بصیرت و آگاهی و ایجاد زمینه های لازم و از بین بردن موانع و با استعانت از پروردگار، برای تربیت نسل منتظر تلاش کند؛ از این رو عمده ترین نقش آفرینی های زن منتظر، منتظرپروری است. امید است همان طور که در طول تاریخ تشیع، زنان، افتخار آفرینی های زیادی در این راستا داشته اند، در این عصر هم بتوانند با تربیت نسل منتظر، دین خود را به جامعه دینی ادا کنند.

تبیین ضرورت مسئله

مهدی باوری و مهدی یآوری دو شاخصه اصلی نسلی است که باید زمینه ساز حکومت مهدوی باشد. این دو شاخصه در شاکله نسلی جدید که با سهمگین ترین طوفان های بنیان برانداز دین و دین داری مواجه می باشند، شکل نمی گیرد، مگر با تربیت دینی اصولی و همراه بینش و آگاهی که سکاندار این مهم هم مادران و زنان

هستند.

در عصر حاضر، نسلی می تواند از تهاجم بی امان مهاجمان فرهنگی مصون باشند که وابستگی های عاطفی و قلبی عمیقی به دین و مظاهر مکتب و مذهب داشته باشد. تنها علاقه مندان اهل بیت علیهم السلام و پای بندگان به سنن مذهبی و شعائر دینی هستند که کمتر در معرض انحراف و گناه و مفساد و آلودگی های اخلاقی قرار می گیرند؛ همان طور که مولای متقیان حضرت علی علیه السلام فرمودند: «حفظ شدن انسان [در مقابل آسیب های دشمنان] به اندازه دیانت او است». [7]

در جای دیگر فرمود: «دین، انسان را از گناهان باز می دارد». [8]
آن حضرت بزرگ ترین روزی دنیا و آخرت را دین می دانسته و می فرماید: «هر کس، دین روزی او شد، همانا خیر دنیا و آخرت روزی او شده است». [9]

آن سرور موحدان، دین را نوری می داند که در جهان ظلمانی، برای تشخیص راه از بیراه، به کار می رود. [10]
در ارزش دین و دین داری، به کلام نورانی حضرت امام رضا علیه السلام بسنده می کنیم. هنگامی که از آن حضرت پرسیدند: «فلسفه عقیده به خدا و پیغمبران و امامان و آن چه از جانب او آمده است چیست؟» فرمود:
علت های بسیاری دارد؛ یکی از آنها این است که کسی که به خدا معتقد نیست، از گناهان اجتناب نمی کند و در ارتکاب معصیت های بزرگ توقف نمی کند و در انجام هر ظلم و فساد که میل دارد و برایش لذت بخش است، از هیچ کس حساب نمی برد. [11]

طبیعی است کسی که به خدا و قیامت، اعتقاد ندارد، عدالت، برابری، ایثار، از خودگذشتگی و به طور کلی، همه مسائل اخلاقی از نظر او پوچ و خالی از مفهوم است. برای چنین فردی، فرقی بین ظالم و عادل و نیکوکار و جنایت کار نیست؛ زیرا در نظر او، همه با مرگ، به یک نقطه می رسند؛ پس چه چیزی می تواند مانع این انسان از فساد و هوسرانی باشد؟ در نتیجه، اعتقاد به خدا و قیامت، باعث می شود انسان خود را برابر هر حرکتی مسئول بداند. انسان معتقد، باور دارد که کوچک ترین عمل زشت و زیبایی او حساب دارد: «هر کس به اندازه ذره ای خوبی یا بدی کند، آن را خواهد دید». [12]

براساس آن چه گذشت دین است که به زندگی محتوا می دهد و آن را از امپراطوری قدرت مند تکنولوژی که به اذعان اندیشوران، یکی از ثمرات منفی آن، پوچی و بی محتوایی زندگی و بی معنا کردن آن است، نجات می دهد. هم چنین از تحیر و سرگردانی ناشی از گرفتار شدن در دریایی از اطلاعات بی حد و مرز نجات می دهد. دین است که آرامش بخش انسان در دنیای پر از تنش و اضطراب امروزی است.

نظر به اهمیت و نقش بی بدیل حضور دین در زندگی، به نظر می رسد مهم ترین رسالت زنان منتظر، توجه به تقویت بنیان های دین داری در فرزندان خود می باشد؛ چرا که نسل بدون دین، با اعتقادات سست و بی اساس، هرگز نمی تواند در آینده، پرچم دار حکومت جهانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد.
از آن جا که به گواهی تجربه و تاریخ، عواطف پاک و مقدس در ارتباط با معصومان علیهم السلام عامل ثبات قدم بیشتر در دین داری است و از آن جا که عشق و محبت به اهل بیت علیهم السلام تا حد زیادی بیمه کننده افراد برابر گناه و فساد است، از مهم ترین رسالت های دیگر زنان مسلمان در عصر فعلی، ایجاد محبت و عشق به حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در وجود فرزندان می باشد. به بیان دیگر، تربیت نسل مهدی باور و مهدی یاور، یکی از مهم ترین و اساسی ترین کارهایی است که زنان می توانند برای حفظ دین داری فرزندان شان انجام دهند. از سوی دیگر، با این عمل، زمینه ظهور حضرت را با تأمین نیروی انسانی مؤمن و معتقد به وجود

مبارک حضرت، فراهم کنند.

پرداختن به ابعاد گوناگون این مسئله، از عمده ترین مباحثی است که اربابان خرد و اندیشه باید با طرح آن در مجامع علمی و مکتوبات فرهنگی، نظر جامعه، به ویژه زنان را متوجه آن کنند.

ساز و کارهای تربیت نسل منتظر

تربیت نسل مهدی باور از جمله دغدغه های والدین ولایت مدار در جایگاه متولیان اصلی تربیت است. در سده حاضر، والدین برای تربیت معنوی فرزندان خود با چالش های جدی روبه رو هستند؛ چرا که مدعیان جهانی سازی، حکومت جهانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را تنها معارض تحقق همسان سازی فرهنگی جهان با فرهنگ غرب می دانند و با بهره گیری از هنر و تبلیغات، سعی در تخریب این فرهنگ دارند، از این رو صهیونیست ها با سیطره کامل بر صنعت سینما و رسانه ها و با بهره گیری از هنر و تبلیغات، یکی از محورهای اساسی فعالیت خود را مبارزه با اعتقاد به ظهور منجی الهی قرار داده اند. آن ها در محاسبات خود به این نتیجه رسیده اند که اعتقاد به ظهور منجی الهی، همواره موجب امید برای مقابله با ستم گران است. از سوی دیگر، آنان به خوبی دریافته اند تا زمانی که فرهنگ انتظار زنده است، شیعه که قوام دین به او است، پابرجا است و گره خوردن نسل جدید با فرهنگ مهدویت، خط بطلان بر تمام دسیسه های مهاجمان ناتوی فرهنگی است؛ از این رو است که برای تخریب فرهنگ انتظار در منظر نسل جدید، از هیچ تلاشی فروگذار نکرده اند. آنان در تلاش اند مهدویت را به گونه ای به تصویر بکشند که جز تخریب، دلهره و نابودی برای دنیا به ارمغان نخواهد آورد. سفارش تهیه فیلم هایی به هالیوود - مانند فیلم معروف پیش گویی های نوستر داموس، چهار پَر (محصول 2001 آمریکا)، ارباب حلقه ها - و تهیه نرم افزارها و بازی های رایانه ای از تلاش هایی است که برای تخریب فرهنگ مهدویت تدارک دیده اند.

همان طور که گفته شد، مجموعه این تلاش ها برای تخریب فرهنگ مهدوی در اذهان فرزندان ما، تربیت مهدوی را با چالش مواجه کرده است. از سوی دیگر، پیچیدگی امر تربیت دینی در عصر حاضر - به سبب اقتضائات خاص زمانی - امر تربیت را از صعوبت خاصی برخوردار کرده است. همه این عوامل، ضرورت اهتمام همراه بینش و بصیرت، برای تقویت بنیان های اعتقادی مهدی باوری و مهدی یآوری را آشکار می کند. ناگفته نماند که برخلاف همه این چالش ها، مبانی تربیت ولایی و هم چنین نظام تربیتی آن که از آبشخور مبانی غنی و ناب وحیانی سرچشمه می گیرد، می تواند بهترین سرمایه برای متولیان امر تربیت دینی - به ویژه مادران - باشد. مادران، باید با به کارگیری اصول و شیوه های صحیح تربیت ولایی و شکوفایی فطرت، درصدد تقویت عواطف و احساسات فرزندان خود درباره امام زمان شان باشند؛ چرا که آنها در درون خود، از گرایش به سوی انسان کامل برخوردارند.

در این نوشتار مختصر، سعی بر این است که به پاره ای از ساز و کارهای تربیت مهدوی در عصر حاضر اشاره شود. امید است این مختصر بتواند برای همه کسانی که دغدغه تربیت نسل مهدی باور را دارند، راهگشا باشد؛ اگر چه به دلیل مجال محدود، امکان اشاره به دستورات عملی های دینی نمی باشد و فقط به بررسی اجمالی گام هایی که باید برداشته شود، بسنده می کنیم. امیدواریم علاقه مندان، با مراجعه به منابع و متون اصیل دینی، دستورات عملی های جزئی و دقیق را به دست آورند.

پیش از بیان گام هایی که مادران باید بردارند تا توفیق تربیت نسل منتظر را بیابند، جا دارد توجه عزیزان را به چند

نکته جلب کنیم:

یکی از عوامل مهم عدم توفیق ما در دین داری و پرورش نسل دین دار، عدم توجه به آموزه های دینی و آدابی است که در شرع مقدس برای پرورش یک نسل دین دار آمده است. برخلاف این که از مکتبی غنی برخوردار هستیم که برای تمام مراحل زندگی ما دستورات العمل های ریز و جزئی دارد، متأسفانه غالب ما مسلمانان یا از آنها آگاهی نداریم یا اگر آگاهی داشته باشیم، برای عمل به آنها اهمیتی نداریم؛ از این رو به هر صورت که خود دوست داریم، همسر برمی گزینیم و تمام مراحل مختلف فرزند داری را پشت سر می گذاریم. با این وجود انتظار داریم نسلی ولایی، مؤمن و صالح داشته باشیم. به هر حال، عدم اهتمام ما به آداب اسلامی فرزند پروری که از لحظه انتخاب همسر تا 21 سالگی فرزند را شامل می شود، موجب شده است توفیق چندانی در تربیت فرزند صالح نداشته باشیم.

نکته دیگر، توجه به سن آغاز تربیت نسل ولایی است. از دیدگاه دانش تعلیم و تربیت، آموزش مفاهیم ارزشی و اخلاقی، مانند ولایت و حب ولی خدا، باید در زمانی صورت گیرد که قوای ادراکی و شناختی برای دریافت این مطالب آماده باشد. هنجار تمسک به ولی خدا را باید هنگامی به متری منتقل ساخت که توانایی التزام به آن را دارا باشد. از دیدگاه اخلاقی، نظر علمای تعلیم و تربیت در مورد متری، مورد قبول است؛ ولی درباره مربی، نکته ای مورد توجه قرار گرفته و آن این است که او وظیفه دارد زمینه های مناسب را برای ارتباط با ولی خدا فراهم آورد؛ بنابراین؛ مربی باید تمهیداتی را که به کسب مهارت های لازم برای ارتباط با ولی خدا لازم است، پیش از رسیدن به مرحله ادراک و التزام، فراهم نماید؛ از این رو برخی از گام هایی که برمی شماریم، جنبه زمینه سازی دارد. نکته دیگر آن که اولیای تربیتی - به ویژه مادران - باید بدانند که خود، نیازمند یادگیری در حوزه ارزش ها و اخلاقیات هستند؛ زیرا باید در جایگاه یک مدیر و تسهیل کننده در این گونه امور عمل کنند. امروزه برخی تئوری های تربیت اخلاقی، مثل پست مدرن ها حرکت هایی را برای حذف منابع اصیل و الگو آغاز کرده اند؛ ولی برخلاف آنها، اسلام برای منابع مقتدر (قرآن و سنت) و الگوهای دینی جایگاه خاصی را قائل می باشد که باید اولیای تربیتی هم علم نسبت به این منابع مقتدر و شناخت نسبت به الگوهای دینی را داشته باشند. [13]

گام اول: انتخاب شایسته

براساس آموزه های تربیتی دین اسلام، پدر، از ارکان اساسی تربیت مهدی باور می باشد. در فرهنگ قرآنی و طبق آیه (قوا أنفسکم و أهلیکم ناراً...) [14] پدر متولی و مسئول اصلی تربیت فرزندان می باشد؛ از این رو می بینیم آن گاه که پیامبر صل الله علیه و آله و سلم می خواهد وضعیت اسف بار تربیت دوره آخرالزمان را مطرح کند، می فرماید: «وای بر فرزندان آخرالزمان که پدران هیچ اقدام مؤثری برای آموزش واجبات دینی به آنها انجام نمی دهند.» [15]

با توجه به تأثیر پدر در تربیت فرزند، مادرانی که طالب تربیت یک نسل مهدی باور هستند، باید هنگام انتخاب همسر، به این مسئولیت تربیتی توجه داشته باشند و فردی را برگزینند که ولایت مدار و از خانواده ای اصیل باشد که عشق و محبت به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف در او نهادینه شده باشد؛ زیرا پدری که خود برخوردار از عشق و محبت به امام زمانش نباشد، نمی تواند در ایفای رسالت تربیت نسل مهدی باور توفیقی داشته باشد از سوی دیگر، تقید پدر در رعایت حلال و حرام الهی - به ویژه تقید به تهیه روزی حلال برای خانواده - در دین دار کردن فرزندان و تربیت نسل ولایی، فوق العاده مؤثر است.

بدین سبب، اولین گام برای تربیت نسل ولایی، انتخاب همسری ولایت مدار است که در آینده بتواند پدری موفق در تربیت نسل ولایی باشد.

در مجموع، در رهنمودهایی که از سوی پیامبر اکرم صل الله علیه و آله و سلم و امامان معصوم علیهم السلام در این باره رسیده، معیارهایی بسیار اساسی برای انتخاب همسر مطرح شده است که توجه و عمل به آن، هنگام انتخاب همسر، بسیار راهگشاست. به امید آن که در هنگام انتخاب با توجه به این معیارها دست به مهم ترین انتخاب در زندگی بزنیم.

گام دوم: توجه به آموزه های دینی هنگام انعقاد نطفه

زندگی یک موجود جاندار از لحظه لقاح آغاز می شود. از همین لحظه است که مرد و زن، عنوان پدر و مادر یافته و ایفای نقش حساس و جدیدی را بر عهده می گیرند. این دوره نه ماهه در حیات آدمی، بسیار مهم و تعیین کننده است. هر گونه کوتاهی والدین - به ویژه مادر - گاهی عواقبی غیرقابل جبران دارد. حالت هیجانی و عاطفی در لحظه انعقاد نطفه، رؤیاهای و خیال پردازی های مادری در جنین تأثیر مستقیم دارد. [16]

براساس آموزه های دینی، یکی از مراحل که می تواند در تکون شخصیت دینی و ولایی فرزندان مؤثر باشد، مرحله انعقاد نطفه است؛ از این رو در شرع دستور های زیادی برای این مرحله صادر شده است که توجه به آنها می تواند گامی مؤثر برای تربیت نسل ولایی باشد.

انتخاب زمان و شرایط روحی و روانی مناسب و توجه به خدا هنگام انعقاد نطفه، از دستوراتی است که وارد شده است؛ از این رو جا دارد پدران و مادران، در این باره مطالعه و بررسی کنند و با توجه به این آموزه های دینی، به انعقاد نطفه فرزند خود اقدام نمایند.

روایاتی که تأکید می کند هنگام خستگی زیاد یا در ساعات اولیه شب و با شکم پر، آمیزش انجام نگیرد. [17] هم چنین ذکر مکروهات و مستحبات زیادی که در روایات برای آمیزش وارد شده است، همه دلالت بر اهمیت و نقش این لحظه در حیات مادی و معنوی فرد دارد. [18]

در اهمیت این مسئله، توجه به کیفیت انعقاد نطفه حضرت زهرا علیها السلام که طراحی آن، از سوی خداوند صورت گرفته است، کفایت می کند. وقتی قرار شد نطفه آن حضرت، منعقد شود، پدرش، رسول خدا صل الله علیه و آله و سلم چهل شبانه روز به تهجد و عبادت می پردازد. سپس از غذای بهشتی تناول می کند و آن گاه اجازه انعقاد نطفه صادر می شود.

گام سوم: رعایت های دوران بارداری

یکی دیگر از مقاطع و مراحل تأثیرگذار در تربیت نسل مهدی باور، دوران بارداری مادر است.

همه حالات و رفتار و حتی خطرات فکری مادر در فرزند، تأثیرگذار است. مادری که خود علقه عاطفی و فکری با مولای خود امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف داشته و این علقه، نمود عملی در زندگی او دارد، قطعاً این عاطفه را به فرزند هم منتقل خواهد کرد.

تجربه نشان می دهد خواندن دعاهایی که تقویت کننده ارتباط با امامان معصوم علیهم السلام است، می تواند در تربیت نسل مهدی باور مؤثر باشد. اگر در آموزه های دینی، بر خواندن دعاها و زیاراتی چون زیارت جامعه کبیره،

زیارت عاشورا، دعای عهد و دعای فرج تأکید شده است، بدین سبب است که ارتباط مستدام مادر با این مضامین، به طور مستقیم در جنین تأثیرگذار است و نسلی عاشق ولایت را می پروراند. [19]

روان شناسان بر این باورند که حالات روانی و هیجانی و حتی فعالیت های جسمانی مادر در شخصیت کودک تأثیر دارد. تراوش هورمون هایی که در شرایط فشارهای هیجانی یا روانی صورت می گیرد، از طریق جفت، بر جنین تأثیر می گذارد. [20]

ذکر و یاد حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف توسط مادر باردار و نیز انجام عباراتی در این باره می تواند در تربیت نسل منتظر مؤثر باشد. علاوه بر آن چه ذکر شد، ارتزاق مادر از لقمه حلال در طول بارداری از مسائل مؤثر در تربیت نسل دین دار و ولایی است.

گام چهارم: تحنیک

آن چه از مضامین روایی فهمیده می شود، این است که برخی مسائل ممکن است در نظر ما کوچک باشد؛ ولی اثرات بزرگی در سرنوشت و شاکله دینی انسان داشته باشد؛ از جمله این مسائل که در دین، مورد تأکید قرار گرفته، مسئله تحنیک یا باز کردن کام نوزاد هنگام تولد است. این که کام نوزاد با چه چیز باز شود، در علایق و گرایش های او در بزرگی تأثیرگذار است.

در روایات متعددی، برای باز کردن کام فرزند آدابی بیان شده است که از اهمیت این مسئله حکایت دارد. امام صادق علیه السلام به سلیمان بن هارون بجلی فرمود:

گمان نمی کنم کام کسی با آب فرات برداشته شود مگر آن که ما اهل بیت را دوست بدارد. [21]

گام پنجم: دوران شیردهی

مادرانی که توفیق دارند از شیری که محصول لقمه حلال است به فرزند خود بنوشانند، هم چنین مادرانی که با وضو به فرزند خود شیر می دهند و با ذکر و یاد خدا سینه بر دهان فرزند قرار می دهند، قطعاً در تربیت نسل مهدی باور و مهدی یاور توفیق بیشتری خواهند داشت.

تأثیر شیر مادر در پرورش شخصیت معنوی فرزندان، امری مسلم و غیرقابل انکار است. حکایات زیبایی که از زندگی برخی علمای بزرگ و مفاخر دینی ما ذکر شده، به خوبی بیان گر نقش شیر مادر در شکل گیری شخصیت معنوی فرزندان است. مادر شیخ انصاری که فرزندش، از مفاخر بزرگ عالم تشیع است وی می گوید: «من درباره پسر، توقع بیشتری داشتم؛ زیرا در دو سالی که او را شیر دادم، هیچ وقت بدون وضو نبودم. حتی در نیمه شب بلند زمستان، یخ حوض را می شکستم و وضو می گرفتم، سپس بچه ام را شیر می دادم. هیچ گاه بدون بسم الله سینه بر دهان فرزندم نگذاشتم». [22]

هم چنین مادر مرحوم آیت الله مقدس اردبیلی می گوید: «هرگز لقمه ای شبیه ناک نخوردم. قبل از شیر دادن، وضو می گرفتم. هرگز چشم به نامحرم نینداختم و در تربیت او کوشیدم».

والدین حضرت امام خمینی رحمه الله علیه نیز بسیار کوشیدند برای شیردهی فرزند بزرگوار خود دایه ای بیابند که از روزی کاملاً حلال استفاده کند. آنان پس از یأس از یافتن چنین دایه ای با خانمی قرار گذاشتند در طول شیردهی این فرزند، حتی یک لقمه از غذای خود استفاده نکند و تمام ارتزاق وی از غذایی باشد که برای او می آورند. [23]

همه این حکایات زیبا، بر اهمیت دوره شیردهی و تأثیر آن بر شخصیت فرزندان دلالت دارد.

مادری که شیر او آمیخته با ذکر و یاد حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است و در طول شیردهی، ذکر و یاد امام زمان خود را بر دل و زبان دارد، قطعاً عشق و علاقه اش به فرزند، منتقل می شود، چرا که تحقیقات روان شناسان حاکی از این مسئله است که کلیه عواطف، علقه ها و دل بستگی های مادر؛ هنگام شیر دادن به فرزند هم منتقل می گردد.

گام ششم: القای محبت به ولی خدا در دوران کودکی

در نظام تربیتی اسلام، این نکته مورد تأکید قرار گرفته است که دوران کودکی، دوران شکل گیری شخصیت دینی، عاطفی، عقلی و... کودک است. روایات در این زمینه دلالت دارند که در دوران کودکی (هفت سال اول) عنایت خاصی بر مؤانست کودک با مقوله های مذهبی و اخلاقی است. نظر به محدودیت قدرت درک و فهم کودک از ارزش های اخلاقی و به لحاظ رشد نیافتگی او از لحاظ اجتماعی، بیشترین تلاش مربیان در این مرحله، باید در جهت ایجاد رغبت، علاقه و انس در کودک به ارزش ها و مفاهیم اخلاقی - از جمله ارتباط با ولی خدا - باشد؛ [24] از این رو کلیه رفتار پدر و مادر - به ویژه مادر که در این دوره، بیشترین ارتباط را با فرزند دارد - در شکل گیری شاکله شخصیتی فرزند مؤثر است. به تعبیر متخصصان تعلیم و تربیت، کودک، بسان یک دوربین فیلم برداری بسیار دقیق، مشغول فیلمبرداری هوش مندانه از رفتار مادر است و مادر، بدون این که درصدد آموزش مفاهیم به فرزند خود باشد، با رفتار و کردار خود، در حال آموزش غیررسمی به فرزند خود است.

در نظام تربیتی اسلام، بر تلفیق جنبه های نظری (گفتاری) و عملی (کرداری) در عرصه تربیت تأکید شده است. تأکید بر یگانگی گفتار و کردار، در همین راستا می باشد. فرایند تربیت در اسلام، فقط به کارگیری الفاظ و عبارات و قاعده های دستور زبانی که مورد نظر پست مدرنیست ها (نظریه گفتمان) بوده است، محدود نیست؛ بلکه عرصه عمل نیز دارای اهمیت ویژه ای است. چه بسا فهم دقیق دستورات اخلاقی، در ابتدا نیازمند عمل آدمی است. اگر انسان به بعضی دستورات اخلاقی عمل نکند، نمی تواند معنای حقیقی آن را دریابد. این که پیامبر گرامی اسلام در بسیاری موارد، ابتدا عمل می کرد و از مردم نیز قبل از درک معنای واقعی یک عمل، تقاضای انجام آن عمل را نمی نمود، دلیل اهمیت عمل است.

بنابراین، حقیقت اعمال و رفتار اخلاقی ما، نه به وسیله گفتار و گفتمان که به واسطه عمل، آشکار می شود. گفتمان و به کارگیری قواعد زبان شناختی، زمینه عمل را بهتر فراهم می نماید؛ اما تربیت ولایی به - آن گونه که فلاسفه تحلیلی به آن اعتقاد دارند - به گفتار محدود نمی شود. رویکردی که گفتمان را منبع نهایی رفتار اخلاقی معرفی می کند، اخلاق را حقیقتی ناشی از عمل گفتمان و محاوره می داند و اساساً هیچ حقیقتی را در جایگاه حقیقت اخلاقی موجود نمی پذیرد؛ از این رو در این دیدگاه، هیچ گاه اصول اعمال اخلاقی عام و کلی که هدایت کننده رفتار عام باشد، وجود ندارد و این، چیزی است که پست مدرنیست ها بر آن تأکید می ورزند. [25]

مادر، باید فرصت طلایی شکل گیری شخصیت فرزند را غنیمت شمرده و پایه ها و بنیان های اعتقادی فرزندش را با ارائه رفتارهای برگرفته از مبانی دینی و اخلاقی، تقویت نماید. او، اگر بنا دارد فرزندی مهدی باور تربیت کند، باید بداند هر چه محبت و دل باختگی و ارتباط قلبی خود او با آن حضرت بیشتر باشد و این علقه، در رفتار وی که فرزند، شاهد آن است، نمود عینی داشته باشد، به همان میزان می تواند این محبت را بدون آموزش رسمی به فرزند خود انتقال دهد. وقتی فرزند، عشق سرشار مادر به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را مشاهده می

کند وقتی مادر، فضای خانه را به یاد و ذکر حضرت عطرآگین می کند، این فضای آکنده از عشق و محبت، در ساختن شخصیتی محب و عاشق امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف مؤثر خواهد بود. مادر می تواند با رفتار سرشار از عشق و محبت به امام زمان، ایجاد این محبت را از مراحل بسیط و عاطفی در کودک خود شروع کند و زمینه روحی و آمادگی قلبی ارتباط با امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را در دوره کودکی برای فرزند خود فراهم نماید.

والدین باید برای موفقیت در امر تربیت ولایی به این مهم توجه داشته باشند که خود آنان، در جایگاه اولین مربی باید، واجد صفات و ویژگی های فکری و رفتاری مشخص باشند؛ چرا که بخش عظیمی از تربیت ولایی به حوزه های رفتاری عینی و عمل مربوط می شود. باید برنامه تربیتی مادر، متوجه ویژگی ها و رفتارهای عینی و عملی مشخص، مفروض و پذیرفته شده عام باشد، تا بتواند زمینه های لازم را در فرزندان خود برای پذیرش و قبول آن صفات و ویژگی ها فراهم کند. [26]

به بیان دیگر، مادر باید خود به اصول و مبانی تعلیم و تربیت و تربیت یک نسل ولایی، علاوه بر شناخت، التزام داشته باشد. [27]

در حقیقت، فرد به اعتقادات خود، ایمان بیاورد؛ زیرا ایمان، تلفیقی از اعتقاد قلبی و التزام عملی است؛ چرا که دین، مجموعه ای از گزاره های توصیفی و تجویزی است و گزاره های تجویزی، همان التزام عملی است. در مجموع، مادر باید هم به مبانی و اصول تربیت نسل ولایی معتقد باشد و هم به آن چه معتقد است، التزام عملی داشته باشد. باید توجه داشت که جنبه التزام عملی در دوران کودکی، بیش از جنبه های دیگر، تأثیر تربیتی دارد. مادر، در جایگاه مدیر داخلی خانواده، می تواند فضای داخلی خانه را به گونه ای مدیریت کند، که این فضا، از طریق ارائه برنامه های عینی و عملی، سرشار از یاد و عشق امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد.

گام هفتم: تعمیق محبت به ولی خدا در دوران نوجوانی

در نظام تربیتی اسلام، دوران نوجوانی، دوران اطاعت است. در این دوره، باید آموزه های دینی، به صورت آمیزه ای از احساس و عقل به فرزندان ارائه شود؛ زیرا در این دوره، فرزندان، نه احساس و عواطف محض هستند و نه برخوردار از قدرت عقلانی کامل؛ از این رو متولیان تربیت باید هنرمندانه با آمیختن عقل و احساس و گره زدن اندیشه و عاطفه و محبت، در پی تعمیق محبت نوجوانان به امام زمان شان باشند. اگر پدران و مادران توفیق یابند که در این دوره، عشق همراه با معرفت را در فرزندان خود ایجاد کنند، تا حدود زیادی توانسته اند به رسالت خود در تربیت نسل ولایی عمل نمایند.

یکی از راهکارهای مؤثر برای ایجاد عشق و محبت به ولی خدا در نوجوانان، استفاده از صناعات ادبی، مانند مجاز، تشبیه و استعاره و آرایه های ادبی است؛ چرا که تأثیر کلام ادبی، موزون و فصیح در نوجوان، بسیار زیاد است. نوجوان در این دوره، به کلام بلیغ و آراسته به زیورهای ادبی، بسیار علاقه مند است.

به ویژه تأثیر عنصر خیال انگیزی ادبی در نوجوان، تأثیر بسیار شگفت و مرموزی دارد. خیال انگیزی، سبب تحریک عاطفه و احساس نوجوان است و موجب افزایش درجه اثرپذیری در او می شود. پاسکال می گوید: «اعتقاد اکثر مردم، تحت تأثیر عاطفه است، نه دلیل و برهان» [28]. می توان این نکته را به سخن پاسکال افزود که حتی عقایدی که انسان براساس دلیل و برهان می پذیرد، در صورتی از نفوذ و ثبات در روحیه اش برخوردار خواهد شد که با عاطفه و احساس او آمیخته شود. علامه مظفر تصریح می کند: «تخیل، از مهم ترین عوامل مؤثر بر نفوس

است» [29].

طبق نامه 31 نهج البلاغه که منشور تربیتی دین است، آن گاه که مولای متقیان قصد دارد فرزند خود، امام حسن مجتبی علیه السلام را - که در سنین نوجوانی بود [30]- مورد خطاب قرار داده و سفارشات خویش را به فرزندش برساند، به زیبایی از صناعات ادبی اعم از مجاز، تشبیه، استعاره و کنایه استفاده می کند، تا با بهره گیری از فصاحت و بلاغت، حکمت های ژرف و معارف ناب را در قالب های بیانی خیال انگیز، به فرزندش القاء نماید. به هر حال، از بهترین وسیله ها برای بیدارسازی عواطف نوجوان و تحریک عشق و علاقه او به ولی خدا و امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف استفاده از فنون فصاحت و بلاغت و صناعات ادبی است؛ ادبیاتی که در این دوره بسیار مورد توجه نوجوان است و ضمیر و باطن او را تحت تأثیر قرار می دهد گفتارهای تربیتی آراسته به آرایه های ادبی و زیور فصاحت و بلاغت، غوغایی در درون نوجوان برپا می کند که هیچ ابزاری به این اندازه، برای بیدارسازی فطرت پاک نوجوان مؤثر نمی باشد.

در آموزه های دینی، ضمن این که محبت اهل بیت علیهم السلام را اساس دین دانسته اند، به محبان آن خاندان نویدهای بسیاری داده اند؛ نویدهایی چون:

هرکس با محبت آل محمد بمیرد، شهید مرده است؛ [31] آمرزیده می میرد؛ [32] با ایمان کامل می میرد؛ [33] فرشته مرگ او را به بهشت مژده می دهد؛ [34] در قبرش دو در به روی بهشت گشوده می شود [35] و قبر او زیارتگاه فرشتگان رحمت الهی می شود. [36]

هم چنین آثار دیگری در روایات مطرح شده است؛ از جمله:

- کمال دین است؛ [37]

- نور در قیامت است؛ [38]

- ایمنی در قیامت است؛ [39]

- موجب ثبات در صراط است؛ [40]

- انسان را بهشتی می سازد؛ [41]

- موجب محشور شدن با اهل بیت علیه السلام است؛ [42]

- و در نهایت، سبب خیر دنیا و آخرت و نجات از عذاب قبر است. [43]

بیان این آثار و برکات، با بهره گیری از فنون فصاحت و بلاغت و صناعات ادبی برای تقویت گرایش به ولی زمان در نوجوانان بسیار تأثیر گذار است. نکته آخر این که حب اهل بیت علیه السلام زمانی عمق می یابد که همراه معرفت باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «محبت، فرع معرفت است». [44]

گام هشتم: ترویج محبت به ولی خدا در دوران جوانی

دوره جوانی در نظام تربیتی اسلام، دوره وزارت و همراهی است. اگر پدر و مادر و متولیان تربیتی توفیق یافته باشند تمام گام های مذکور را با موفقیت طی کنند، جوان آنان، در این دوره به بالاترین مرحله تکامل اخلاقی می رسد که مرحله اخلاق مستقل و خود پیرو می باشد. در این مرحله تکامل، قوانین حاکم بر رفتار اخلاقی از درون فرد سرچشمه می گیرد؛ در حالی که در مراحل کودکی و نوجوانی، جامعه بیرونی غالب است و متربی، بیشتر، از بیرون دستور می گیرد. در مرحله اخلاق مستقل و خودپیرو، جهت دهنده، وجدان و درون فرد است. [45]

جوانی که تحت تربیت اصول صحیح قرار گرفته است، به مرحله ای می رسد که به صورت خودجوش و با الهام

درونی، به دنبال ولی خدا حرکت می کند؛ زیرا وجود صفات پسندیده، مانند مهربانی با ضعیفان و هم چنین دانش در دین و اصالت شخصیت و قدرت معنوی ... جاذبه و کششی درونی به سوی انسان کامل در او ایجاد می کند. [46] عقربه وجود او به سمت انسان کامل به صورت درونی حرکت می کند و نه تنها خود جذب وجود امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف می گردد و تمام وجود او سرشار از عشق و محبت، همراه با معرفت به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف خود می باشد، می تواند ترویج دهنده فرهنگ مهدویت بین هم سالان خود باشد و خود، به سربازی فداکار و پیاده نظامی آماده برای دفاع از ارزش های مهدوی تبدیل شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: «جوانان را دریابید که آنان، به سوی هر خیری شتابان ترند.» [47] هیچ چیزی به اندازه وجود مبارک امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و برپایی حکومت جهانی آن حضرت برای جوان پاک طینت جاذبه ندارد؛ زیرا تحقق تمام آرمان ها و آرزوهای بلند خود را در پناه برپایی حکومت جهانی حضرت می بیند؛ از این رو اگر صحیح تربیت شده باشد، به یک جریان قدرت مند برای زمینه سازی حکومت حضرت تبدیل می شود. زیرا جوان از سرمایه و امکاناتی برخوردار است؛ مانند:

- قدرت بدن و رشد آن، عضلات مناسب و نیرومند و اعصاب پولادین که به آنها امکان هر گونه کار و تلاش بدنی را می دهد.

- درجه بالای هوش.

- بیداری وجدان و بیداری احساس مذهبی.

- استعداد فراوان و ابتکار فوق العاده.

- میل و رغبت به تزکیه نفس و احیای شخصیت معنوی خود. [48]

- و بالآخره نیروی ایمان و آزادی خواهی و ظلم ستیزی.

این ها از سرمایه های مادی و معنوی فراوانی است که در این دوره در اختیار جوان قرار دارد. با بهره گیری از این سرمایه ها و جهت دهی مناسب آن، در راستای حکومت جهانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف می توان در اشاعه این فرهنگ، به خوبی کوشید.

لازم به ذکر است جهت دهی این سرمایه ها و استفاده از این نیروی شگفت، کاری بسیار حساس و مشکل است. مربی باید با شناخت و ایمان و با هم فکری و هم گامی با جوانان و با ادبیاتی جوان پسند و صبر بسیار... و نیز با حفظ جنبه الگویی خود، به رسالت خطیر خود عمل کند. او باید به دستورهای رسول خدا صل الله علیه و آله و سلم درباره جوانان توجه داشته باشد؛ آن جا که فرمود: «به همه شما توصیه می کنم با جوانان، با نیکی و

نیکوکاری رفتار کنید، شخصیت آنان را محترم بدارید.» [49]

آن حضرت، در جای دیگر فرمود: «آنان را چون وزیر و مشاور برای خود برگزینید و در امور و حوادث، آنها را همراه خویش قرار دهید.» [50]

ضمناً متولیان تربیتی جوانان، باید به این نکته توجه داشته باشند که کوچک ترین اشتباه و بی توجهی آنها می تواند سبب خارج کردن آنها از مسیر امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف شود؛ به ویژه در دنیای امروز که دشمن در کمین آنان است. وقتی جوانی به 21 سالگی می رسد و براساس آموزه های دینی تربیت شده است، بنابر مضامین روایی، خداوند تبارک و تعالی فرشتگان را مأمور می کند به مادر او خسته نباشید بگویند و به پاس این تلاش، برای تربیت آگاهانه به او نوید آغاز زندگی نو و آموزش همه گناهان می دهند.

در این صورت است که مادر منتظر می تواند سربلند و با افتخار ادعا کند توفیق یافته است نسل منتظر تربیت

کرده و به رسالت خود که توسط پیامبر اکرم صل الله علیه و آله و سلم به دوش والدین گذاشته شده است عمل نماید.

امید است خداوند همه ما را در تربیت نسل ولایی که مهم ترین رسالت ما در عصر حاضر، است یاری کند و به زنان چنان بصیرت و آگاهی عنایت کند که پرداختن به هیچ امری را به اندازه تربیت نسل صالح و شایسته و مطیع ولی خدا اصیل و اساسی نداند و با مددخواهی از ذات الهی و با تأسی به امام سجاد علیه السلام که فرمود:

اللهم اعنی علی تربية اولادی...؛ [51]

خدایا! مرا در پرورش فرزندانم یاری کن.

به تربیت نیروی انسانی جامعه مهدوی اقدام کند.

نتیجه گیری

در مجموع با توجه به مباحث مطرح شده می توان نتیجه گرفت پیچیدگی تربیت در عصر حاضر و هم چنین تلاش بی وقفه مهاجمان فرهنگی برای تخریب فرهنگ مهدوی و جلوگیری از اشاعه این فرهنگ، بیش از گذشته اهتمام جدی مادران و آشنایی با ساز و کار مهدوی را می طلبد. بدون بهره گیری از آداب و دستورات دین نمی توان در تربیت نسل ولایی که یکی از بهترین رسالت های یک مادر منتظر است، موفق بود.

پی نوشت ها :

- [1]. جایگاه و نقش زن در نظام های مختلف از دیدگاه امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری، گردآوری و تنظیم: دفتر پژوهش اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران، ص147 و 148.
- [2]. محمد دشتی، فرهنگ سخنان حضرت فاطمه زهراء، ح91، ص146، سازمان تبلیغات اسلامی.
- [3]. «بموالاتکم تقبل الطاعة المفترضة و لكم المودة الواجبة».
- [4]. هادی نجفی، موسوعه احادیث اهل بیت، ج1، ص234. «ان مودة اهل بیتی مفروضة واجبة علی کل مؤمن و مؤمنة...».
- [5]. خزاز قمی، کفایة الاثر، ص23. «من تمسک بعترتی من بعدی کان من الفائزین».
- [6]. «ادبوا أولادکم علی ثلاث خصال: حب نبیکم و حب اهل بیتی و قراءة القرآن» (خلاصة عبقات الانوار، ج4، ص255).
- [7]. «صيانة المرء علی قدر دیانته» (غررالحکم، ج7، واژه دین، 5).
- [8]. «الدین یصد عن المحارم» (غررالحکم، ج7، واژه دین).
- [9]. «من رزق الدین فقد رزق خیر دنیا و الاخرة» (غررالحکم، ج7، واژه دین).
- [10]. همان.
- [11]. «لعلل كثيرة منها ان من لم یقر بالله عزوجل لم یجتنب معاصیه و لم ینته عن ارتکاب الكبائر و لم یراقب أحدا فیما یشتهی و یستلذ من الفساد و الظلم...» بحار الانوار، ج69، ص68.
- [12]. (فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره و من یعمل مثقال ذرة شریره) (زلزال، 7). ر.ک: ، محمد فتحعلی خانی، آموزه های بنیادین علم اخلاق، ج1، قم، 1378 ش.

- [13]. سید محمد سجادی، تربیت اخلاقی از منظر پست مدرنیسم و اسلام، کتاب دوم: تربیت اسلامی، مرکز مطالعات و تربیت اسلامی، تابستان 1379.
- [14] تحریم: 6.
- [15]. «ویل لاولاد آخرالزمان من آبائهم...» (خلاصه عیقات الانوار، ج 2، ص 255).
- [16] علی اکبر شعاری نژاد، روان شناسی رشد، ص 181.
- [17]. تفسیر صافی، ج 2، چاپ تهران، ص 20.
- [18]. علاقه مندان می توانند مجموعه این روایات را با مراجعه به منابعی، مثل: تهذیب الاحکام، ج 7، ص 407؛ بحار الانوار، ج 76، ص 327؛ وسائل الشیعه، کتاب النکاح، ج 7، باب 105 و کافی، ج 5، ص 500 به دست آورند.
- [19]. دکتر حسن احدی، روان شناسی رشد (مفاهیم بنیادی در روان شناسی کودک)، تهران، 1370.
- [20]. سیما مخبر، ریحانه بهشتی، با همکاری جمعی از خواهران حوزه علمیه، نورالزهراء، چاپ پنجم، 1383.
- [21]. «ما اظن احداً یحک بماء الفرات الا احبنا اهل البیت» (تهذیب الاحکام، ج 6، ص 39).
- [22]. ریحانه بهشتی، ص 177.
- [23]. همان.
- [24]. محمد رضا شرفی، مراحل رشد و تحول انسان، سوم، ص 205.
- [25]. تربیت اخلاقی از منظر پست مدرن و اسلام، ص 89.
- [26]. تاجیک (1378)، فرامدرنیسم و تحلیل گفتمان، مؤسسه توسعه دانش.
- [27]. کتاب دوم تربیت اسلامی، متن سخنرانی دکتر خسرو باقری، ص 223.
- [28]. غلامحسین رضانژاد، اصول علم بلاغت، ص 128.
- [29]. المنطق، ص 406، به نقل از مقاله نقش و تأثیر فصاحت و بلاغت، حمید حسن زاده، کتاب چهارم تربیت اسلامی، مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
- [30]. حضرت در همین نامه می فرمایند: «پیش از آنکه دگرگونی های دنیا به تو هجوم آورند و پذیرش و اطاعت مشکل شود، (در دوره نوجوانی برای تو این نامه را نوشتم)، زیرا قلب نوجوان چونان زمین کاشته نشده، آماده پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود».
- [31]. «الا و من مات علی حب آل محمد مات شهیداً...» العمدۃ ابن بطریق، ص 54.
- [32]. همان، «الا و من مات علی حب آل محمد مات مغفوراً له...».
- [33]. الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، ص 159 «الا و من مات علی حب آل محمد مات مؤمناً مستکمل الایمان...».
- [34]. همان، «الا و من مات علی حب آل محمد مات بشره ملک الموت بالجنه...».
- [35]. الاربعین، ص 468 «الا و من مات علی حب آل محمد مات فتح له بابان الی الجنة...».
- [36]. همان، «الا و من مات علی حب آل محمد مات جعل الله فی قبره مزار ملائكة الرحمة...».
- [37]. شرح احقاق الحق، ج 24، ص 560.
- [38]. امالی صدوق، ص 161.
- [39]. شواهد التنزیل، ج 2، ص 311.
- [40]. فضائل الشیعه، ص 48، ح 3.

- [41]. عيون اخبارالرضا، ج2، ص58.
- [42]. همان.
- [43]. همان.
- [44]. مصباح الشريعة، ص119، مؤسسه علوى، بيروت، اول، 1400ق: «الحب فرع المعرفة».
- [45]. ر.ك: پرورش اخلاقي (Moral Education) تأليف ترمن.ج.بال (Norman J.Bull).
- [46]. محمد سعيد مبيض، اخلاق المسلم و كيف تربى ابناؤنا عليها، سوريه، مكتبة الغزالي، 1991م.
- [47]. «عليكم بالاحداث فأنهم اسرع الى كل خير» كافي، ج8، ص93.
- [48]. على قائمى، شناخت، هدايت، تربيت نوجوانان و جوانان، اميرى، بهار1378.
- [49]. محمد محمدى رى شهرى، حكمت نامه جوان، ص52، دارالحديث، 1384ش.
- [50]. همان.
- [51]. صحيفه سجاديّه، دعاى 25.